

УДК 930.1

В. А. Матусевич

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

«ВОЙНЫ ПАМЯЦІ» НА ПОСТСАВЕЦКАЙ ПРАСТОРЫ

У артыкуле аўтар аналізуе канфлікты, выкліканыя рознымі ацэнкамі падзей мінулага ў краінах постсавецкага рэгіёна, а таксама гістарычную палітыку, якая праводзіцца ў сумежных дзяржавах, і спробы заканадаўча рэгуляваць фарміраванне гістарычных уяўленняў. У артыкуле разглядаюцца мемарыяльныя законы Расіі, Польшчы і Украіны, прычыны іх прыняцця і асноўныя наступствы. Аўтар прыходзіць да высновы, што палітызацыя гісторыі прыводзіць да маніпулявання масавай гістарычнай свядомасцю, а мемарыяльныя законы з'яўляюцца неэфектыўным інструментам унутрынацыянальнага і міждзяржаўнага дыялога.

Ключавыя словы: гістарычная памяць, мемарыяльнае заканадаўства, гістарычная палітыка.

V. A. Matusевич

Belarusian State Technological University

“MEMORY WARS” IN THE POST-SOVIET SPACE

The author analyzes the conflicts caused by different assessments of past events in the countries of the post-Soviet region as well as the historical policy carried out by the neighboring states and attempts to regulate the formation of historical representation at the legislative level. The article deals with the memory laws of Russia, Poland and Ukraine, the main consequences and the reason for their adoption. The author comes to the conclusion that the politicization of history leads to the manipulation of mass historical consciousness and the memorial laws are an ineffective instrument of an intra- and inter-State dialogue.

Key words: historical memory, memory laws, historical policy.

Уводзіны. Яшчэ некалькі гадоў таму словазлучэнні «бітвы за памяць» ці «войны памяці» не сустракаліся ў навуковым лексіконе. Асаблівасці ўзаемаадносін нашых суседзяў зрабілі гэта словазлучэнне не толькі распаўсюджаным, а нават прадметам навуковага вывучэння. «Войны памяці» – гэта востры канфлікт інтэрпрэтацый і ацэнак падзей мінулага. На поле мемарыяльных баталій найбольш актыўнымі ўдзельнікамі апошняга часу з'яўляюцца Расія, Украіна і Польшча. Беларусь з-за свайго геапалітычнага становішча і непадзельна звязанага з гэтымі дзяржавамі мінулага рызыкуе быць уцягнутай ў падобныя гістарычныя спрэчкі і спробы звесці гістарычныя рахункі паміж сумежнымі краінамі.

Асноўная частка. Розныя інтэрпрэтацыі мінулага выкарыстоўваюць для фарміравання ў свядомасці насельніцтва сваёй краіны і іншых дзяржаў пажаданых ацэнак сучасных падзей і палітычных працэсаў. Гісторыкі розных краін занепакоеныя сітуацыяй, якая склалася, таму што бачаць у палітызацыі гісторыі замах на іх прафесійны суверэнітэт і спробу выкарыстаць іх саміх і вынікі іх навуковай дзейнасці ў палітычных мэтах. Па сутнасці, палітычная практыка ставіць знак роўнасці паміж папулярна-рызацыяй гісторыі і маніпуляцыяй або фальсіфікацыяй інфармацыі пра мінулае, што выклікае негатыўную рэакцыю гістарычнай супольнасці. У 2005 г. адзін з самых аўтарытэ-

ных у свеце гісторыкаў, які займаецца вывучэннем гістарычнай памяці, П. Нара, занепакоены «небяспэкай рэтраспектыўнай маралізацыі гісторыі і ўсталяваннем цензуры над інтэлектуальнай сферай» [1], стаў ініцыятарам стварэння асацыяцыі «За свабоду гісторыі» [2]. Яе мэтай стала змаганне з ідэалагічным ціскам у дачыненні да гісторыкаў і ўмяшаннем палітыкаў у ацэнку падзей мінулага. Гэта ініцыятыва знайшла водгук сярод расійскай гістарычнай супольнасці, але не была рэалізавана [3].

У сучасным грамадстве назіраецца мэтанакіраваная дзейнасць эліты па фарміраванні гістарычнай памяці, якая прадугледжвае інстытуалізаваную ў дзяржаве селекцыю мінулага ў падтрымку ўнутранай і знешняй палітыкі. Аналіз мемарыяльнай і камемаратыўнай практык дазваляе гаварыць пра тое, што мінулае і памяць пра яго ператвараюцца ў рэсурсы кіравання для здабывання эканамічнай і палітычнай выгады. Пра тое, што мінулае стала рэсурсам, могуць сведчыць і камерцыялізацыя гісторыі: турызм, антыкварны рынак, камп'ютарныя гульні і кінематограф, якія паспяхова эксплуатаюць вобразы мінулага і манетызуюць іх, а таксама «войны памяці», якія выкарыстоўваюцца ў сучаснай дыпламатыі. Апошнім часам складваецца ўражанне, што менавіта гістарычная аргументацыя з'яўляецца адзінай даступнай шматлікім палітыкам пры абгрунтаванні сваіх прэтэнзій як да ўнутрыдзяржаўных, так і замеж-

ных апанентаў, што значна змяняе палітычны дыскурс і ператварае яго з праспектыўнага (што норма для палітыкі як праекта будучыні) у рэтраспектыўны.

Імкненне кантраляваць вобраз мінулага ў грамадскай свядомасці прывяло да з'яўлення мемарыяльнага заканадаўства. Законапраекты, якія прадугледжваюць пакаранне за адмаўленне злачыстваў фашызму і сталінізму, былі прынятыя ў суседніх краінах. Дадзеныя законы дэманструюць спецыфіку памяці постсавецкага рэгіёна, якая праяўляецца ў імкненні крміналізаваць падзеі, звязаныя не толькі з фашызмам, але і з камуністычным мінулым [4]. Актыўна прасоўваецца ідэя аб роўнай адказнасці Германіі і СССР у развязванні вайны і супастаўнасці злачыстваў нацызму і камунізму (гэты падыход рэалізаваны ў шматлікіх музейных экспазіцыях, у тым ліку ў новым музеі Другой сусветнай вайны ў Гданьску). Польскі закон аб дэкамунізацыі забараняе прапаганду камунізму ці іншага таталітарнага рэжыму і прадугледжвае змену назваў вуліц, гарадоў, грамадскіх аб'ектаў і знос помнікаў, паколькі яны «не могуць увекавечваць людзей, арганізацыі, падзеі або даты, якія сімвалізуюць камунізм ці іншы таталітарны рэжым, ці прапагандаваць такі рэжым іншым спосабам» [5].

Ідэя роўнай адказнасці камунізму і нацызму шмат гадоў таму знайшла заканадаўчае афармленне ва ўставе Інстытута нацыянальнай памяці (IPN), згодна з якім адмаўленне злачыстваў камунізму і нацызму супраць палякаў або польскіх грамадзян караецца штрафам або пазбаўленнем волі да трох гадоў [6]. У студзені 2018 г. унясенне змяненняў у статут IPN выклікала міжнародны скандал у сувязі са значным пашырэннем пераліку дзеянняў, якім надаецца крмінальны характар. Згодна з навілізацыяй статута, штрафам або турэмным зняволеннем караецца адмаўленне таксама злачыстваў супраць польскіх грамадзян у перыяд з 1925 па 1950 гг. украінскіх нацыяналістаў і членаў украінскіх фармаванняў, якія супрацоўнічалі з Трэцім Рэйхам. Пад крмінальнае пакаранне, згодна з арт. 55а, падпадаюць публічныя выказванні аб дачыненні польскага народа ці польскай дзяржавы да злачыстваў нацыстаў і іншых злачыстваў супраць міру, чалавечнасці або ваенных злачыстваў ці выказванні, якія іншым чынам груба памяншаюць адказнасць фактычных выканаўцаў гэтых злачыстваў. Аднак калі ўсё вышэйпералічанае будзе зроблена ў рамках навуковай або мастацкай дзейнасці, то гэта ўжо злачыствам не будзе з'яўляецца. Такім чынам, можна азнаёміцца з навуковай або мастацкай працай, дзе асвятляецца, напрыклад, тэма кала-

барацы ў Польшчы ў перыяд вайны. Але не варта абмяркоўваць гэтыя працы публічна, таму што ёсць верагоднасць, што IPN ці недзяржаўная арганізацыя, калі гэта прадугледжана яе статутам, палічаць гэтыя выказванні не адпавядаючымі гістарычным фактам і могуць прыцягнуць да крмінальнай адказнасці. Польскія заканадаўцы неверагодным, з пункту гледжання правапрымяняльнай практыкі, чынам расцягнулі межы дзеяння закона на ўвесь свет, прадугледзеўшы ў арт. 55b адказнасць і для замежных грамадзян нават у выпадку здзяйснення падобных дзеянняў у іншай краіне [7]. Статут абавязвае IPN займацца аховай добрага імя Польшчы і польскага народа, але польскі істэблшмент трактуе гэтую дзейнасць шырэй. Тлумачыўшы мэты ўнясення змяненняў у статут IPN, маршал сената Ст. Карчэўскі звярнуўся да польскай дыяспары з заклікам «дакументаваць і рэагаваць на праявы паланафобіі, несправядлівых фармулёвак і меркаванняў... апавяшчаць нашы амбасады, консульства і ганаровыя консулаў пра паклёп, які робіць замах на добрае імя Польшчы» [8].

Усе вышэйпералічаныя навацыі выклікалі такую аглушальную рэакцыю сярод спецыялістаў і грамадскасці іншых краін (асабліва Ізраіля і Украіны), што прэзідэнт, падпісваючы гэтыя змяненні ў статуте IPN, адправіў іх на разгляд у канстытуцыйны суд. Аднак, не дачакаўшыся рашэння суда, урад паз некалькі месяцаў у экстраным парадку ўнёс ў сейм чарговыя змяненні ў статут, а менавіта адмяніў скандальныя пункты 55а і 55b [9]. Спрэчнымі, у тым ліку і з юрыдычнага пункту гледжання, застаюцца навілы, якія тычацца ўкраінскага пытання (аморфнасць паняцця «ўкраінскія нацыяналісты» і абсурднасць выкарыстання ў сучасным заканадаўстве гістарычнага тапоніма «Усходняя Малапольшча»).

Шэраг мемарыяльных законаў быў прыняты на Украіне. Дадзеныя прававыя акты павінны былі ўрэгуляваць каменаратыўныя практыкі і гістарычныя інтэрпрэтацыі па найбольш важных з пункту гледжання фармавання ідэнтычнасці пытаннях. У дачыненні да Вялікай Айчыннай вайны закон уяўляе сабой спробу ўпісаць афіцыйны ўкраінскі гістарычны наратыў у рамкі кантынентальнага еўрапейскага канона, змяшчаючы акцэнт на ўвекавечанне памяці пра Другую сусветную вайну [10]. Неаднаразова прадпрымаліся спробы крміналізаваць адмаўленне галадому, які прызнаецца генацыдам украінскага народа [11]. Афіцыйная пазіцыя адносна гісторыі барацьбы за незалежнасць была аформлена ў законе «Аб прававым статусе і ўшанаванні памяці змагароў за незалежнасць Украіны ў XX стагоддзі» [12],

які зраўняў у правах ветэранаў УПА і Вялікай Айчыннай вайны. Таксама быў прыняты закон, які асуджае камуністычны і нацысцкі таталітарныя рэжымы і легітымізуе дэкамунізацыю не толькі масавай свядомасці, але і сімвалічнай прасторы, напрыклад гарадскога ландшафту [13]. Завяршаў пакет мемарыяльных законаў прававы акт, які прадугледжвае адкрыццё савецкіх архіваў і люстрацыю [14]. Аналізуючы ўкраінскую гістарычную палітыку апошніх гадоў, можна адзначыць, што спосабы дэкамунізацыі грамадства, прапісаныя ў мемарыяльных законах, і іх рэалізацыя вельмі падобныя да савецкай мемарыяльнай практыкі. Як слухна заўважыў Г. Касьянаў, «антыкамуністычнае іканабарства нагадвае бальшавіцкі экстаз у знішчэнні помнікаў самадзяржаўя, “дэкамунізацыя” тапаграфіі з’яўляецца адваротным бокам яе “камунізацыі”» [15].

У Расіі, як дзяржаве-прадаўжальніку СССР [16], у адказ на ўраўноўванне ў мемарыяльных законах суседзяў камунізму і нацызму (асабліва ў пытанні развязвання Другой сусветнай вайны) падрыхтавалі свой варыянт мемарыяльнага закона, які прадугледжвае крымінальнае пакаранне за перагляд ацэнак падзей Другой сусветнай вайны, а дакладней за «адмаўленне фактаў, устаноўленых прыговарам Міжнароднага ваеннага трыбунала для суда і пакарання галоўных ваенных злачынцаў еўрапейскіх краін восі, адабрэнне злачынстваў, устаноўленых указаным прыговарам, а роўна распаўсюджванне заведама непраўдзівых звестак аб дзейнасці СССР падчас Другой сусветнай вайны, спалучаных з абвінавачваннем у здзяйсненні злачынстваў, устаноўленых указаным прыговарам, учыненыя публічна, караюцца штрафам ... або пазбаўленнем волі на тэрмін да трох гадоў», таксама за апаганьванне дзён вайсковай славы і памятных дат Расіі, звязаных з Вялікай Айчыннай вайной, уведзіцца крымінальная адказнасць да пяці гадоў пазбаўлення волі [17]. Дадзены закон ужо мае прыклад правапрымяняльнай практыкі за перапошт артыкула ў інтэрнэце, у якім распаўсюдзлася пра сумесны напад Германіі і СССР на Польшчу ў верасні 1939 г. і адказнасць за пачатак Другой сусветнай вайны, што згодна з абвінавачваннем «не адпавядае пазіцыі, прызнанай на міжнародным узроўні» [18], г. зн. прысудам Нюрнбергскага трыбунала. Трэба адзначыць, што спасылка на вынікі Нюрнбергскага трыбунала ў якасці эталона, з якім параўноўваюць сучасныя трактоўкі падзей тых гадоў, як у расійскім, гэтак і ў польскім мемарыяльных законах ад пачатку рабіла гэтыя законы сумнеўнымі. Папершае, чаму нязгода з прысудам якога б то ні было суда павінна карацца законам, і, па-

другое, добра вядома і гісторыкам, і юрыстам, што гэты судовы працэс нельга лічыць узорам аб’ектыўнасці.

Развіццё мемарыяльнага заканадаўства з’яўляецца характэрнай асаблівасцю сучасных «войнаў памяці», своеасаблівым ахоўным механізмам дзяржавы дзеля падтрымання афіцыйнай версіі мінулага. Мемарыяльныя законы накіраваныя на абарону сталага вобраза мінулага, але прадметам рэгулявання выступаюць сучасныя грамадскія адносіны. Аналіз умоў і мэтай прыняцця мемарыяльных законаў гаворыць пра тое, што заканадаўцы імкнуцца не абараняць добрую памяць прадзедаў, а адказаць на выклікі бягучай палітычнай сітуацыі.

Мемарыяльныя працэсы, якія адбываюцца ў нашых суседзяў, маюць адрозненні, але і шмат агульнага, аднак апошняе не збліжае іх, а прымушае канкурыраваць. У гэтых дзяржавах адстойваецца права ўлады ствараць міфы, якія кансалідуюць і ўзвышаюць краіну, і не вітаецца іх крытыка з боку гісторыкаў, якіх ставяць у сітуацыю выбару паміж патрыятызмам і прафесіяналізмам. У ствараемым у Польшчы і Расіі вобразе мінулага выразна прагледжваецца постімперскі сіндром. Для расійскай гістарычнай палітыкі характэрна ўзмацненне рэстаўрацыйных і кансерватыўных тэндэнцый, сцвярдзенне каштоўнасці імперскага мінулага і практыка замяшчэння і фрагментацыі савецкай гісторыі. Пры гэтым калі Расія аддае перавагу пафасу пераможцы, то Украіна і Польшча развіваюць гераізаваную мартыралогію, з намікам на выкананне ролі апошняга фарпоста захаду (на Украіне актуалізавалася гэтая тэндэнцыя апошнім часам). Польшча, мяркуючы па рэакцыі Ізраіля на навілізацыю статута IPN, імкнецца аспрэчыць вобраз габрэяў як найбольш пацярпелага народа ў час вайны, падкрэсліваючы, што яна падверглася агрэсіі двух таталітарных рэжымаў. Пры асвятленні падзей Другой сусветнай вайны ў адрозненні ад Польшчы і Украіны гуманітарныя аспекты вайны ў Расіі не акцэнтуюцца, паколькі выклікаюць пытанні аб прычынах гуманітарнай катастрофы, адказы на якія не ўпісваюцца ў гераічна-пераможны наратыў.

Эксплуатацыя вобраза ахвяры пры гэтым павінна прыносіць адчувальны эканамічны эффект, таму мартыралогія з’яўляецца абгрунтаваннем эканамічных прэтэнзій да суседзяў і суправаджае тэмы кампенсацыі страт або выплаты рэпарацый. Так, напрыклад, Украіна падлічыла памер кампенсацыі за галадамор [19]. У Польшчы ў канцы 2015 г. была створана парламенцкая камісія па рэпарацыях, у якую ўвайшлі сенатары ад партыі PiS, якая з’яўляецца галоўным правадніком гістарычнай

палітыкі ў краіне. Асноўнымі мэтамі гэтай камісіі з'яўляюцца аналіз існуючых прававых актаў у сферы ацэнкі ваенных страт і рэпарацый; аказанне падтрымкі дзейнасці, накіраванай на вызначэнне сумы страт, выкліканых дзеяннямі замежных войскаў у час Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Польшчы; супрацоўніцтва з грамадскімі і недзяржаўнымі арганізацыямі, якія дзейнічаюць у інтарэсах падліку страт, панесеных Польшчай падчас Другой сусветнай вайны [20]. На фоне міжнароднага абмеркавання змянення статута ІПН актуалізавалася пытанне разліку па пасляваенных рахунках. З гэтай нагоды кіраўнік вышэйназванай камісіі прайнфармаваў, што ў выніку праведзенай працы яны падлічылі суму кампенсацыі і будуць дамагацца праз сейм афіцыйнага прадстаўлення Германіі да аплаты рахунку ў памеры 850 млрд. даляраў ЗША [21].

Яшчэ адной праявай мемарыяльных баталій сталі войны з помнікамі. Як гаварылася вышэй, і ў Польшчы, і на Украіне прыняты спецыяльныя законы па дэкамунізацыі культурнай прасторы і гарадскога ландшафту, якія актыўна ажыццяўляюцца. У абодвух выпадках расійскі бок выступаў супраць падобных дзеянняў, асабліва калі яны закраналі помнікі, павязаныя з падзеямі Вялікай Айчыннай вайны [22]. Асаблівасцю апошніх гадоў сталі сімвалічныя войны (уключаючы акты вандалізму) менавіта паміж Польшчай і Украінай у сувязі з непрымірымымі разыходжаннімі адносна вальнскіх падзей [23, 24, 25, 26].

Дэкамунізацыя ў Расіі таксама мае месца быць, але яна носіць фрагментарны характар і ніколі не падымалася да ўзроўню дзяржаўнай палітыкі, што робіць гістарычную палітыку і гістарычную свядомасць яшчэ больш эклектычнымі. Паказальным прыкладам з'яўляюцца спробы ў некаторых рэгіёнах Паўночнага Каўказа прыняць мясцовыя мемарыяльныя законы, якія б забаранялі ўвекавечваць памяць Сталіна, адмаўляць ці ўхваляць сталінскія дэпартацыі [27]. Пры гэтым, па апытаннях сацыёлагаў, Сталін займае ў Расіі першыя месцы ў рэйтынгах самых значных гістарычных асоб [28].

«Войны памяці» ў нашым рэгіёне выкліканыя ўздывам пасля распаду СССР нацы-

янальнай памяці і спробамі гэты працэс кантраляваць, што прывяло не толькі да ідэалагізацыі гісторыі, але і да гістарызацыі ідэалогіі. Нярэдка менавіта палітычны фактар стварае рамку ўспрымання грамадствам падзей мінулага, у выпадку з былой сумеснай гісторыяй гэта стварае добрую глебу для мемарыяльных баталій. Інтэрнацыяналізацыя гістарычнай палітыкі і экспарт нацыянальнай калектыўнай памяці ў спалучэнні з нарцысічным стаўленнем да ўласнай гісторыі непазбежна будзе прыводзіць да міжнародных мемарыяльных канфліктаў. Аднак гэта не адзінае негатыўнае наступства сучасных мемарыяльных працэсаў. Значна змяняюцца сацыяльна-палітычныя ўмовы працы прафесійнай гістарычнай супольнасці. Палітызацыя гісторыі ў спалучэнні з архаізацыяй масавай гістарычнай свядомасці можа справакаваць непрыманне любых спробаў рэвізіі існуючай карціны мінулага або вывучэння «белых плям» ці «нязручных» падзей гісторыі. Такая сітуацыя можа прывесці да павелічэння разрыву паміж навуковым і звычайным узроўнямі гістарычнай свядомасці, што небяспечна стварэннем востра канкуруючых версій гістарычнай памяці.

Заклучэнне. Усе ўдзельнікі «войнаў памяці» на постсавецкай прасторы праводзяць актыўную гістарычную палітыку, закліканую запіць «медыйны дэфіцыт гістарычнай праўды», менавіта ён, а не інструментальнае выкарыстанне гісторыі для вырашэння бягучых палітычных выклікаў, з пункту гледжання ІПН, з'яўляецца прычынай міжнароднага непаразумення [29]. Аднак заклікі да барацьбы за распаўсюджванне адзінай дакладнай версіі мінулага, якая пры гэтым грунтуецца на прычыпе нацыяцэнтрызму і мегаламаніі, будуць прыводзіць да абвастрэння мемарыяльных канфліктаў, росту міжнацыянальнай варажасці і ўкаранення негатыўных нацыянальных стэрэатыпаў, што, у сваю чаргу, можа зрабіць немагчымым прадуктыўны міждзяржаўны дыялог. «Войны памяці» ствараюць значны інфармацыйны шум, у выніку чаго з-за кананады ўзаемных абвінавачванняў адносна мінулага будзе практычна немагчыма ўбачыць праблемы сучаснасці і перспектывы будучыні.

Літаратура

1. Хапаева Д. Свобода истории – это свобода всех // Русский журнал [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.russ.ru/layout/set/print/pole/Svoboda-istorii-eto-svoboda-vseh> (дата звароту: 08.03.2018).
2. Liberté pour l'histoire [Электронны рэсурс]. URL: http://www.lph-asso.fr/indexfcd9.html?option=com_content&view=category&layout=blog&id=1&Itemid=5&lang=en (дата звароту: 08.03.2018).
3. Пресс-конференция «За свободу истории» // Пресс-клуб «Зеленая лампа» [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.greenlamp.spb.ru/2009/05/25/пресс-конференция-«за-свободу-истории/> (дата звароту: 08.03.2018).

4. Поп В. Шесть государств требуют от ЕС запретить отрицание преступлений коммунистов // ИноСМИ [Электронны рэсурс]. URL: <https://inosmi.ru/europe/20101216/164974802.html> (дата звароту: 16.12.2010).

5. Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki // Internetowy System Aktów Prawnych [Электронны рэсурс]. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000744> (дата звароту: 08.03.2018).

6. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu // Instytut Pamięci Narodowej [Электронны рэсурс]. URL: http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0008/49292/DzU_2014_1075.pdf (дата звароту: 10.02.2015).

7. Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary // Instytut Pamięci Narodowej [Электронны рэсурс]. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/ustawa/24216,Ustawa.html> (дата звароту: 03.03.2018).

8. List marszałka Senatu do Polonii i Polaków za granicą // Senat RP [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,10422,list-marszalka-senatu-do-polonii-i-polakow-za-granica-w-zwiazku-z-ustawa-o-ipn.html> (дата звароту: 03.03.2018).

9. Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1277> (дата звароту: 03.09.2018).

10. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» (від 09.04.2015 № 315-VIII) // Ліга: Закон [Электронны рэсурс]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150315.html (дата звароту: 08.03.2018).

11. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (від 28.11.2006 № 376-V) // Ліга: Закон [Электронны рэсурс]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T060376?an=3&q=закон%20украини%20про%20голодомор&snippet_id=snippet_7100 (дата звароту: 08.03.2018).

12. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (від 09.04.2015 № 314-VIII) // Ліга: Закон [Электронны рэсурс]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150314.html (дата звароту: 08.03.2018).

13. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (від 09.04.2015 № 317-VIII) // Ліга: Закон [Электронны рэсурс]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150317.html (дата звароту: 08.03.2018).

14. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (від 09.04.2015 № 316-VIII) // Ліга: Закон [Электронны рэсурс]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T150316?an=3&q=закон%20украини%20про%20голодомор&snippet_id=snippet_25704 (дата звароту: 08.03.2018).

15. Косьянов Г. В. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. // Историческая экспертиза [Электронны рэсурс]. URL: http://istorex.ru/page/kasyanov_gv_istoricheskaya_politika_i_memorialnie_zakoni_v_ukraine_nachalo_xxi_v (дата звароту: 09.01.2018).

16. Черниченко С. В. Является ли Россия продолжателем или правопреемником СССР? // Агентство стратегических исследований [Электронны рэсурс]. URL: http://sd.net.ua/2005/01/06/javljaetsja_li_rossija_prodolzhatelem_ili_pravopreemnikom_sssr.html (дата звароту: 09.01.2018).

17. Путин подписал закон об уголовной ответственности за публичную реабилитацию нацизма // Ведомости [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.vedomosti.ru/politics/news/26123921/putin-podpisal-zakon-ob-ugolovnoj-otvetstvennosti-za> (дата звароту: 09.01.2015).

18. Первый в РФ осужденный «за реабилитацию нацизма» подал жалобу в ЕСПЧ // Deutsche Welle [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.dw.com/ru/первый-в-рф-осужденный-за-реабилитацию-нацизма-подал-жалобу-в-еспч/a-37799711> (дата звароту: 09.01.2018).

19. Голодомор 1933: эксперты подсчитали, сколько Россия должна выплатить Украине // World News [Электронны рэсурс]. URL: <http://w-n.com.ua/archives/7048> (дата звароту: 28.11.2016).

20. Regulamin parlamentarnego zespolu ds. Reparacji należnych Polsce // Senat RP [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.senat.gov.pl/sklad/senatorowie/zespoly/parlamentarny,90,parlamentarny-zespol-ds-reparacji-naleznych-polsce.html> (дата звароту: 03.03.2018).

21. Mularczyk: *Reparacje od Niemiec? 850 mld dolarów* // Rzeczpospolita [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/180309839-Mularczyk-Reparacje-od-Niemiec-850-mld-dolarow.html> (дата звароту: 02.03.2018).

22. Война с памятниками: как в разных странах сносят советские монументы // РБК [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.rbc.ru/photoreport/26/07/2017/597733189a79471ff533720d> (дата звароту: 07.02.2018).

23. Ukraina stawia warunki wznowienia prac ekshumacyjnych // Tygodnik DO RZECZY [Электронны рэсурс]. URL: <https://dorzeczy.pl/kraj/56928/Ukraina-stawia-warunki-wznowienia-prac-ekshumacyjnych.html> (дата звароту: 23.02.2018).

24. У Польщі дошку радянському генералові замінили на дошку жертвам Волині // Українська правда, Історична правда [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/02/14/152071/> (дата звароту: 04.03.2018).

25. Зоценко Д. Украина-Польша: «война памятников» или «игра третьей силы»? // BBC [Электронны рэсурс]. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38771287> (дата звароту: 04.03.2018).

26. Мы охраняем польские памятники в Украине, то же самое должна делать и Польша с нашими // Канал 24 [Электронны рэсурс]. URL: https://24tv.ua/ru/my_ohranjaem_polskie_pamjatniki_v_ukraine_to_zhe_samoe_dolzha_delat_i_polsha_s_nashimi_rozenko_n930291 (дата звароту: 04.03.2018).

27. Сугуева Ю. Сталин шагает по Северному Кавказу // Кавказ. Реалии [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.kavkazr.com/a/stalin-shagaet-po-kavkazu/28328941.html> (дата звароту: 09.03.2018).

28. Емельяненко В. Почему в обществе растет популярность Сталина // Российская газета [Электронны рэсурс]. URL: <https://rg.ru/2017/07/25/pochemu-v-obshchestve-rastet-popularnost-stalina.html> (дата звароту: 09.03.2018).

29. Oświadczenie Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej // Instytut Pamięci Narodowej [Электронны рэсурс]. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/47803,Oswiadczenie-Kolegium-Instytutu-Pamieci-Narodowej.html> (дата звароту: 27.02.2018).

References

1. Khapaeva D. *Svoboda istorii – eto svoboda vsekh* [Freedom of history is everybody freedom]. Available at: <http://www.russ.ru/layout/set/print/pole/Svoboda-istorii-eto-svoboda-vseh> (accessed 08.03.2018).

2. Liberté pour l'histoire. Available at: http://www.lph-asso.fr/indexfcd9.html?option=com_content&view=category&layout=blog&id=1&Itemid=5&lang=en (accessed 08.03.2018).

3. *Press-konferentsiya "Za svobodu istorii"* [Press conference "For the freedom of history"]. Available at: <http://www.greenlamp.spb.ru/2009/05/25/пресс-конференция-«за-свободу-истори/> (accessed 08.03.2018).

4. Pop V. *Shest' gosudarstv trebuyut ot ES zapretit' otritsanie prestupleniy kommunistov* [Six states demand from the EU to prohibit the denial of communist crimes]. Available at: <https://inosmi.ru/europe/20101216/164974802.html> (accessed 16.12.2010).

5. Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz pomniki. Available at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000744> (accessed 08.03.2018).

6. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Available at: http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0008/49292/DzU_2014_1075.pdf (accessed 10.02.2015).

7. Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Available at: <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/ustawa/24216,Ustawa.html> (accessed 03.03.2018).

8. List marszałka Senatu do Polonii i Polaków za granicą. Available at: <https://www.senat.gov.pl/aktualnosc/art,10422,list-marszalka-senatu-do-polonii-i-polakow-za-granica-w-zwiazku-z-ustawa-o-ipn.html> (accessed 03.03.2018).

9. Ustawa z dnia 27 czerwca 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Available at: <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1277> (accessed 03.09.2018).

10. *Zakon Ukrai'ny "Pro uvichnennya peremogy nad natsyzmom u Drugiy svitoviy viyni 1939–1945 rokiv"* (09.04.2015 № 315-VIII) [Law of Ukraine "On Perpetuation of the Victory over Nazism in World War II of 1939–1945"]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150315.html (accessed 08.03.2018).

11. *Zakon Ukrainy "Pro Golodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini"* (28.11.2006 № 376-V) [Law of Ukraine "On the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine"]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/T060376?an=3&q=закон%20украины%20про%20голодомор&snippet_id=snippet_7100 (accessed 08.03.2018).

12. *Zakon Ukrainy "Pro pravovyy status ta vshanuvannya pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukrainy u XX stolitti"* (09.04.2015 № 314-VIII) [Law of Ukraine "On the Legal Status and Honoring the Memory of Fighters for Ukraine's Independence in the Twentieth Century"]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150314.html (accessed 08.03.2018).

13. *Zakon Ukrainy "Pro zasudzhennya komunistychnogo ta natsional-sotsialistychnogo (natsysts'kogo) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propagandy i'hn'oi' symvoliky"* (09.04.2015 № 317-VIII) [Law of Ukraine "On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) regimes, and prohibition of propaganda of their symbols"]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150317.html (accessed 08.03.2018).

14. *Zakon Ukrainy "Pro dostup do arhiviv represyynykh organiv komunistychnogo totalitarnogo rezhymu 1917–1991 rokiv"* (09.04.2015 № 316-VIII) [Law of Ukraine "On access to Archives of Repressive Agencies of Totalitarian Communist Regime of 1917–1991"]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/T150316?an=3&q=закон%20украины%20про%20голодомор&snippet_id=snippet_25704 (accessed 08.03.2018).

15. Kos'janov G. V. *Istoricheskaya politika i "memorial'nye, zakony v Ukraine: nachalo XXI v.* [Historical policy and memory laws in Ukraine: the beginning of the XXI century]. Available at: http://istorex.ru/page/kasyanov_gv_istoricheskaya_politika_i_memorialnie_zakoni_v_ukraine_nachalo_xx_i_v (accessed 09.01.2018).

16. Chernichenko S. V. *Yavlyetsya li Rossiya prodolzhatel'nyy ili pravopreemnikom SSSR?* [Is Russia successor or assignee of the USSR?]. Available at: http://sd.net.ua/2005/01/06/javljaetsja_li_rossija_prodolzhatel'nyy_ili_pravopreemnikom_sssr.html (accessed 09.01.2018).

17. *Putin podpisal zakon ob ugovolnoy otvetstvennosti za publichnyuyu reabilitatsiyu natsizma* [Putin signed the law criminalizing the public rehabilitation of Nazism]. Available at: <http://www.vedomosti.ru/politics/news/26123921/putin-podpisal-zakon-ob-ugolovnoj-otvetstvennosti-za> (accessed 09.01.2015).

18. *Pervyy v RF osuzhdenny "za reabilitatsiyu natsizma" podal zhalobu v ESPCh* [The first convict in the Russian Federation "for the rehabilitation of Nazism" lodged a complaint to the ECHR]. Available at: <http://www.dw.com/ru/первый-в-рф-осужденный-за-реабилитацию-нацизма-подал-жалобу-в-еспч/a-37799711> (accessed 09.01.2018).

19. *Golodomor 1933: eksperty podschitali, skol'ko Rossiya dolzhna vyplatit' Ukraine* [Holodomor 1933: experts calculated how much Russia must pay Ukraine]. Available at: <http://w-n.com.ua/archives/7048> (accessed 28.11.2016).

20. *Regulamin parlamentarnego zespolu ds. Reparacji naleznych Polsce.* Available at: <https://www.senat.gov.pl/sklad/senatorowie/zespolu/parlamentarny,90,parlamentarny-zespol-ds-reparacji-naleznych-polsce.html> (accessed 03.03.2018).

21. *Mularczyk: Reparacje od Niemiec? 850 mld dolarow.* Available at: <http://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/180309839-Mularczyk-Reparacje-od-Niemiec-850-mld-dolarow.html> (accessed 02.03.2018).

22. *Voyna s pamjatnikami: kak v raznykh stranakh snosyat sovetskie monumenty* [War with monuments: how the Soviet monuments are being demolished in different countries]. Available at: <https://www.rbc.ru/photoreport/26/07/2017/597733189a79471ff533720d> (accessed 07.02.2018).

23. *Ukraina stawia warunki wznowienia prac ekshumacyjnych.* Available at: <https://dorzeczy.pl/kraj/56928/Ukraina-stawia-warunki-wznowienia-prac-ekshumacyjnych.html> (accessed 23.02.2018).

24. *U Pol'shhi doshku radyans'komu generalovi zaminyly na doshku zhertvam Volyni* [In Poland the plaque of a Soviet general was replaced on the plaque of the victims of Volyn]. Available at: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/02/14/152071/> (accessed 04.03.2018).

25. *Zotsenko D. Ukraina-Pol'sha: "voyna pamyatnikov" ili "igra tret'ey sily"?* [Ukraine-Poland: "war of monuments" or "game of the third force"?]. Available at: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38771287> (accessed 04.03.2018).

26. *My ohranyaem pol'skie pamyatniki v Ukraine, to zhe samoe dolzhna delat' i Pol'sha s nashimi* [We guard Polish monuments in Ukraine, Poland must do the same with ours]. Available at: https://24tv.ua/ru/my_ohranjaem_polskie_pamyatniki_v_ukraine_to_zhe_samoe_dolzhna_delat_i_polsha_s_nashimi_rozhenko_n930291 (accessed 04.03.2018).

27. *Sugueva Ju. Stalin shagayet po Severnomu Kavkazu* [Stalin walks on the North Caucasus]. Available at: <https://www.kavkazr.com/a/stalin-shagaet-po-kavkazu/28328941.html> (accessed 09.03.2018).

28. Emel'yanenko V. *Pochemu v obshchestve rastet populyarnost' Stalina* [Why Stalin's popularity is growing up in the society?]. Available at: <https://rg.ru/2017/07/25/pochemu-v-obshchestve-rastet-populyarnost-stalina.html> (accessed 09.03.2018).

29. Oświadczenie Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej. Available at: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/47803,Oswiadczenie-Kolegium-Instytutu-Pamieci-Narodowej.html> (accessed 27.02.2018).

Інфармацыя пра аўтара

Матусевіч Вольга Аляксандраўна – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры філасофіі і права. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: matusevich.olga@gmail.com

Information about the author

Matusevich Volha Aleksandrovna – PhD (History), Associate Professor, Assistant Professor, the Department of Philosophy and Law. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: matusevich.olga@gmail.com

Паступіў 12.09.2018